

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme

Borsten, G.

Citation

Borsten, G. (2021, February 17). *“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3142386> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Borsten, G.

Title: "Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern": een kritische analyse van Bodo Uhse's weg naar het communisme

Issue Date: 2021-02-17

Cover page

“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme

Gijs Borsten

Publicatiegegevens:

Printed by: Universitair Facilitair Bedrijf, Universiteit Leiden

ISBN: 978-94-6421-217-4

© 2021 Gijs Borsten, Bonaire, Caribbean Netherlands. All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without the written permissions of the author.

**“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”:
een kritische analyse van Bodo Uhse's weg naar het communisme**

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. Mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 17 februari 2021
klokke 16.15 uur

door

Gijsbert Borsten,

geboren te Rotterdam
in 1958

Promotores:

Prof. Dr. A. Visser

Prof. Dr. W. Otterspeer

Promotiecommissie:

Prof. Dr. R.A.M. Honings

Dr. J.M. Müller

Prof. Dr. A.J.J. Nijhuis (Universiteit van Amsterdam)

Dr. S.A. Polak

Prof. Dr. F.P.I.M. van Vree (Universiteit van Amsterdam)

Dankzegging

Het bestaan van een buitenpromovendus is eenzaam. Desondanks ben ik in de jaren die ik bezig ben geweest met het doorspitten van boeken en archieven en met het schrijven van het verhaal zoals dat nu voor u ligt vele mensen tegen het lijf gelopen wiens aanwezigheid van belang is geweest voor de kwaliteit en leesbaarheid ervan.

Allereerst wil ik echter degenen noemen die niet direct hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze dissertatie, maar zonder wier inspirerende aanwezigheid dit boekwerk nooit zou zijn ontstaan. In de eerste plaats heb ik het dan over mijn oude vader Herman Borsten (1925-2001), wiens verhalen over zijn ervaringen en belevenissen gedurende de oorlogsjaren de *Initialzündung* hebben gevormd voor mijn belangstelling voor de 'luidruchtige medemens' (Armando) en zijn eigenaardigheden, een belangstelling die ik dankzij hem met de paplepel ingegoten heb gekregen.

Daarnaast was daar mijn Verkering, Moos Degenaar, die in de tijd dat ik mij verdiepte in het Hogere en daardoor nauwelijks aanspreekbaar was, of mij per vliegtuig of motorfiets door Europa spoedde op zoek naar verdere inspiratie, ervoor gezorgd heeft dat het licht bleef branden en er boterhammen op tafel bleven komen. Buitengewoon belangrijk, omdat de Verlichte Geest niet in duisternis en kou of met een lege maag kan functioneren.

In inhoudelijke zin, voor de kwaliteit van het gebodene, zijn het mijn promotores geweest, allereerst Thony Visser, die de wetenschappelijke kwaliteit van het aangeleverde teksten met haar commentaar en haar rode potlood als een kloek heeft bewaakt. Haar advies om niet al te schuchter te zijn waar het 'Killing your Babies' aanging heeft hier en daar geleid tot slachtpartijen van bijna bijbelse proporties, die de leesbaarheid van het verhaal zonder meer ten goede zijn gekomen. De opmerkingen van Willem Otterspeer, die het ontstaansproces en het wetenschappelijk gehalte al cirkelend vanuit de hoogte heeft aanschouwd, waren van een veel hoger abstractieniveau, maar gaven me al schrijvend een set duidelijke richtlijnen omtrent de te volgen route. Het resultaat mag er, geloof ik, wezen.

Een belangrijke bijdrage heeft ook Kay Dohnke (Hitzacker, D) geleverd, de kleinzoon van Uhse Itzehoeër ontdekker Paul Schneider, die, met het idee ooit zelf iets met het beschikbare materiaal aan te vangen, een reeks door Uhse geschreven artikelen, onder andere uit de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, al decennia geleden heeft 'voorgesorteerd', waardoor ik in de gelegenheid gesteld werd om veel sneller dan anders mogelijk was geweest door Uhse publicaties uit de jaren 1929-1930 heen te lezen.

Dan is er nog een reeks meelezers geweest die de stukken tekst die ze onder ogen kregen van commentaar hebben voorzien. De meest energieke daarvan was Dr. Wilfried Kersting (Bonaire), die me het pak papier dat ik hem ter lezing had aangeboden - het waren ruim 250 pagina's - binnen vijf dagen retourneerde, voorzien van honderden dichtbeschreven bloemvormige post-it-velletjes, met soms buitengewoon interessante opmerkingen en verwijzingen. Margreet, Lambert, Lia, en vele anderen (archivarissen, bibliothecarissen, ambtenaren, amateurhistorici): eveneens bedankt voor jullie commentaar.

Afb. 1: Bodo Uhse, Parijs 1935. Foto: Fred Stein. *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Schleswig (LASH) Abt. 399.251.

Lijst van afkortingen

AdK (Berlin)	Akademie der Künste, Berlin
AKENS	Arbeitskreis zur Erforschung des NS in Schleswig-Holstein
BA, Barch, BAB	Bundesarchiv (Berlin)
BDC	(Ehem.) Berlin Document Center
BRD	Bundesrepublik Deutschland
BPRS	Bund Proletarisch Revolutionärer Schriftsteller
BVP	Bayerische Volkspartei
Db	Der Donaubote
DDP	Deutsche Demokratische Partei
DDR	Deutsche Demokratische Republik
DNVP	Deutschnationale Volkspartei
DSTB, DvSTB	Deutsch(völkisch)e Schutz- und Trutzbund
DVP	Deutsche Volkspartei
GW	Gesammelte Werke
KPD	Kommunistische Partei Deutschland
KPdSU	Kommunistische Partei der Sowjet Union
NS	nationalsozialistisch, Nationalsozialismus
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
OC	Organisation Consul
RM	Reichsmark
SBZ	Sowjetische Besatzungszone
SDS	Schutzverband deutscher Schriftsteller
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschland
SH	Schleswig-Holstein
SHTz	Schleswig-Holsteinische Tageszeitung
SPD	Sozialistische Partei Deutschland
UdSSR	Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken
VEB	Volkseigener Betrieb

Lijst van illustraties

Afb. 1, p. vii: Bodo Uhse, Parijs 1935. Foto: Fred Stein. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Schleswig, Abt. 399.251.

Afb. 2, p. 33: Een wat moeizaam leesbare primaire bron: een brief van een achttienjarige Uhse aan zijn vriend Hans Severit. Berlin, Akademie de Künste, *Uhse-Archiv* inv. No. S 15.

Afb. 3, p. 43: Bodo Uhse, ca. 1929. Foto afkomstig uit de *Almanach*, verm. collectie Josefine Uhse-Werzlau.

Afb. 4, p. 51: Egon Erwin Kisch (1885 - 1948). Foto: DPA.

Afb. 5, p. 114: Aankondiging en programma van de *deutscher Tag* in Bamberg, 6 en 7 oktober 1923 in het *Bamberger Tagblatt*. Linksbeneden een oproep aan de leden van de *Bund Oberland*. Uitsnede uit het *Bamberger Tagblatt*, Nr. 230, 6-10-1923.

Afb. 6, p. 127: Gregor Straßer (1885 - 1934). Foto: *Bundesarchiv*, Bild 119 – 1721.

Afb. 7, p. 128: Aankondiging van de *Gauführertagung* in het *Bamberger Tagblatt*. Bron: *Bamberger Tagblatt*, 12-2-1926

Afb. 8, p. 168: Boodschap in het gastenboek van de familie Schneider, door Uhse achtergelaten na zijn logeerpartij. De tekst luidt: „Wir wuchsen aus der Vergangenheit, und die Zukunft wächst aus uns. In Dankbarkeit, Bodo Uhse. 17.XII.28”. Privé-eigendom Kay Dohnke.

Afb.: 9, p. 170: Het redactielokaal van de Schleswig-Holsteinische Tageszeitung, aan de Koriensberg 4 in Itzehoe, plm. 1930. *Süddeutsche Zeitung Photoarchiv* 00295000.

Afb. 10, p. 172: Uhse als voorganger: spreekbeurten in de regio Itzehoe. Aankondigingen in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*.

Afb. 11, p. 221: Uhse, tussen Hitler en een SA-Hauptmann op de Reichsparteitag in Nürnberg, begin augustus 1929. De *Glatze* op de voorgrond is Julius Streicher. Foto uit een folder van de Éditions Carrefour, gedrukt in Praag, 13 juni 1935.

Afd. 12, p. 227: Hinrich Lohse in 1942. Foto: *Bundesarchiv*, Bild 146-1994-090-05 / CC-BY-SA 3.0.

Afb. 13, pag. 230: Bruno von Salomon, 1929. Politiefoto. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Schleswig, Abt. 309, Nr. 22784.

Afb. 14, pag 231: Ernst Putz als *Reichstagsabgeordneter*, ca. 1925. Bad Brückenau, *Stadtarchiv*. Op het prikbord op de achtergrond een aantal 'boerenkranten'.

Afb. 15, pag. 268: Ellen Roy, ca. 1938. Foto: *The Hindu Archives*.

Afb. 16, pag. 277: Uhse, met Lion Feuchtwanger en Anna Seghers, Parijs, 1935. Foto overgenomen uit de *Almanach*.

Afb. 17, pag 289: Op vakantie in de *Bonzen-Enklave* Ahrenshoop, zomer 1951. Vlnr: Joel, Alma, Stefan en Bodo. Privéfoto Alma Neumann, overgenomen uit haar *Always straight ahead*.

Afb. 18, pag 294: Uhse bezoekt enkele dagen na de *Mauerbau* een regiment *Bereitschaftspolizei* bij de Brandenburger Tor, 23 augustus 1961. Foto uit de *Almanach*.

Woord vooraf

Het voor u liggende relaas is het resultaat van een zevental jaren grasduinen door de Duitse geschiedenis van de eerste helft van de 20ste eeuw, waarbij het leven van Bodo Uhse en de getuigenissen daarover als verwoord door hemzelf en een aantal van zijn tijdgenoten, en een zekere nieuwsgierigheid naar hoe iemand van zijn generatie onder de heersende omstandigheden zijn bestaan inrichtte, als uitgangspunt hebben gefungeerd.

Toen ik het project in 2013 aanving leek de stof overzienbaar in omvang; wat er van en over Uhse in de literatuur bekend was, was inhoudelijk consistent en had vooral betrekking op zijn overstap van de NSDAP naar de KPD in de vroege jaren dertig. De schrijfsels van zijn hand die ik tot op dat moment gelezen had waren overwegend saai, en het feit dat hij allerlei functies in de hogere echelons van de DDR had bekleed – de *Arbeiter- und Bauernstaat* die kleinburgerlijkheid hoog in het vaandel voerde – duidde ook niet op een al te turbulent bestaan met allerlei verrassende wendingen.

Gedurende de periode waarin ik materiaal verzamelde veranderde het beeld dat ik in eerste aanzet van hem gekregen had echter geleidelijk, en hij werd na verloop van tijd – de brave verhaaltjes over hem die uit de DDR waren overgeleverd ten spijt – een mens van vlees en bloed, die leefde in een chaotische wereld, waarin hij dikwijls met zijn neus stond op de gebeurtenissen die de geschiedenis bepaalden.

Deze dissertatie werkt toe naar het meest in het oog lopende feit dat in al zijn levensbeschrijvingen is genoemd en dat als *unique selling point* voor zijn persoon is gaan gelden, de weg die hij heeft afgelegd van de NSDAP – hij was lid van 1927 tot 1930 – naar de KPD. Het onderzoek, dat de periode 1920-1933 beslaat, tracht de achtergronden van die overstap te ontsluiten, terwijl Uhse ons daarbij de weg wijst. Het verhaal over zijn leven gaat dus niet uitsluitend over hemzelf, maar vooral ook over de wereld waarin hij leefde, de omstandigheden die hem tot keuzes hebben aangezet, en die daardoor zijn weg door dat leven hebben bepaald. Het is daarmee veel eerder tevens een verhaal over een reeks gebeurtenissen in de politieke en economische geschiedenis van de Weimarer Republiek, over de antidemocratische krachten daarin, dan over zijn persoon alleen.

Ik heb het verhaal zo leesbaar mogelijk proberen te maken, zo vlot als een wetenschappelijke insteek dat toeliet. Veel informatie die als toelichting dient op het in de tekst gestelde is daarom opgenomen in de voetnoten, die daardoor veel meer zijn dan een verwijzing naar de geraadpleegde literatuur alleen, maar die – gestuurd door mijn eigen nieuwsgierigheid – daarnaast fungeren als informatiebron omtrent de achtergronden van hetgeen in de tekst vermeld is. Een ontwikkeld en erudiet lezerspubliek veronderstellend heb ik geciteerde teksten uit uitheemse bronnen niet vertaald.

Als dit onderzoek iets heeft opgeleverd dan is het wel dat Bodo Uhse door mijn navorsingen veel levendiger trekken heeft gekregen dan ik op grond van hetgeen ik uit de DDR-literatuur over hem heb kunnen opmaken verwacht had. Hij is daardoor overigens niet ineens veel sympathieker geworden, wat waarschijnlijk is op te vatten als de gevolgschade van het wroeten in een persoonlijk leven. Maar zelfs als hij dat had kunnen voorzien: had hij dingen dan anders gedaan?

Inhoudsopgave

<i>Dankzegging</i>	vi
<i>Lijst van afkortingen</i>	viii
<i>Lijst van illustraties</i>	ix
<i>Woord vooraf</i>	xi
1. Inleiding. Een biografie van Bodo Uhse: aanleiding, verantwoording en methode.....	17
a. <i>Aanleiding</i>	17
b. <i>Werkwijze. Geraadpleegde bronnen</i>	22
c. <i>De schrijver en zijn autobiografie: haar waarde als biografische bron en de zoektocht naar de grens tussen feit en fictie</i>	26
d. <i>De biograaf en zijn doelstelling. Bronnen. Levensbeschrijving of geschiedschrijving</i>	31
2. Afbakening en scope. Uhse's autobiografische publicaties als rechtvaardiging van zijn <i>Irrtümer und Umwege</i> . De historische afstand in perspectief.....	38
a. <i>Rekenschap over een bruin verleden. Een autobiografie 'with a cause'</i>	38
b. <i>Söldner und Soldat: relaas van een politiek-ideologisch conflict in romanvorm</i>	43
c. <i>Söldner und Soldat als basis voor Uhse's 'Metabiographie': de witte plekken ingevuld</i>	48
d. <i>Radicalisering: Uhse's 'genetische' ontvankelijkheid voor extreme posities</i>	54
e. <i>Uhse's knieval voor het nationaal-socialisme in perspectief: de historische afstand als nadelige factor</i>	56
3. ' <i>Jugend und Kindheit</i> ': sociale achtergrond en persoonlijke ontwikkeling; oorzaken van Uhse's nationalistisch radicalisme	63
a. <i>Kinderjaren. De oorlog en de 'boze stiefmoeder'</i>	63
b. <i>Afzondering en eenzaamheid; vertrek uit het ouderlijk huis. De oorlog als katalysator voor radicalisering</i>	65
c. <i>Radicalisering als probleem van een generatie: de oorlog als katalysator voor extremisme</i> ...	71
4. Uhse als journalist (1921-1933). Een evenwichtsoefening tussen <i>Fressen</i> en <i>Moral</i>	75
a. <i>Uhse's journalistieke teksten als toetssteen voor zijn autobiografische werk</i>	75
b. <i>Uhse als journalist: een carrière in vogelvlucht</i>	78
5. Bamberg (1921-1926): het dagelijks leven neemt een aanvang. Het <i>Bamberger Tagblatt</i> en de Bund Oberland.....	83
a. <i>Bamberg: een leerschool in een conservatieve oase</i>	83
b. <i>Van Volontär tot Redakteur: het Bamberger Tagblatt</i>	85
c. <i>De Bund Oberland als romantisch toevluchtsoord</i>	93
d. <i>Uhse als chroniqueur van de geschiedenis</i>	100
d.1 24 juni 1921: het verbod op de Einwohnerwehre door de Reichsregierung	101

d.2	15 augustus 1921 – 15 september 1923: de hyperinflatie	103
d.3	24 juni 1922: de moord op Walter Rathenau	107
d.4	11 januari 1923: de bezetting van het Ruhrgebied door Franse en Belgische troepen ...	109
d.5	De deutsche Tage in Beieren: Nürnberg en Bamberg.....	111
d.6	8 - 9 november 1923: de Hitlerputsch, München	117
e.	Van de Bund Oberland naar de NSDAP: het onderspit van de Moral	120
f.	De gebroeders Strasser en het linkse programma van de NSDAP.....	129
	Intermezzo. Uhse's rol als Anchor: het belang van de dagbladpers gedurende de Weimarjaren.....	133
6.	Ingolstadt (1927-1928): een eerste toenadering tot de NSDAP.....	138
a.	Een carrière komt op stoom: Uhse als Schriftleiter bij de Donaubote.....	138
b.	De broodheer bepaalt: Uhse als werktuig in handen van de nationaal-socialistische demagogie	142
c.	De paradox: Menschen in Ingeldorf. Adreßbuch einer deutschen Kleinstadt. Uhse als socialist; momentopname van een biotoop	148
7.	Itzehoe (1929-1930): Uhse als agitator en propagandist: Hauptschriftleiter bij de Schleswig-Holsteinische Tageszeitung.....	152
a.	Itzehoe. Politiek activisme, boeren en bommen.....	152
b.	Het Landvolk als kristallisatiepunt van antirepublikeinse sentimenten in Sleeswijk-Holstein. De groei van de NSDAP	157
c.	Uhse's komst naar Itzehoe: spin in het web van nationaal-socialistische propaganda in Sleeswijk-Holstein	162
c.1	Een nieuw begin: Uhse's loopbaan in dienst van de Itzehoeër NSDAP.....	164
c.4	Chroniqueur van de actualiteit: getuige van Itzehoe's roerigste tijden	171
c.5	Hitlers wereldbeeld als uitgangspunt voor Uhse's NS-propaganda.	179
d.	Uhse in Itzehoe: getuigenissen	189
d.1	De Wöhrdener Blutnacht, 7 maart 1929.....	190
d.2	De Beidenflether Prozesse.	203
d.3	Bomaanslagen. De Landvolkbeweging laat van zich horen	206
d.4	Het Young-plan: Hitlers koerswijziging als aanzet tot de definitieve verwijdering	210
d.6	Uhse verlaat de NSDAP.....	224
d.7	Uhse's overstap in perspectief.....	228
d.8	Uhse's uiteindelijke overstap naar het communisme.....	231
8.	Revolutionärer Nationalismus en Volksfrontideologie: een vergelijking.....	234
a.	Uhse's bekering tot het communisme als mythische daad in de DDR-geschiedschrijving	234
b.	De konservative Revolution: pijler onder de brug tussen nationaal-socialisme en communisme	238

c.	<i>De Volksfrontideologie als nationale concessie: de KPD poogt het tij te keren</i>	244
d.	<i>Uhse's zoektocht loopt ten einde: de laatste etappe tot de KPD</i>	248
9.	Samenvatting en conclusies: Uhse's overstap gerelativeerd	268
10.	Uhse in dienst van KPD en SED. Zijn leven als apparatsjik 1933 - 1963	273
a.	<i>Als Soldat in dienst van de KPD: Uhse in Frankrijk en Spanje 1933-1939.....</i>	273
b.	<i>De Verenigde Staten en Mexico, 1939-1948.</i>	278
c.	<i>Carrière in de DDR, 1948 - 1963</i>	284
	Bijlage I: Summary (in English)	292
	Bijlage II: Geraadpleegde bronnen	297
a.	<i>Bodo Uhse: bibliografie</i>	297
b.	<i>Geraadpleegde literatuur</i>	301
c.	<i>Digitaal geraadpleegde bronnen.....</i>	313
	Bijlage IV: Personenregister.....	318
	Bijlage V:Curriculum Vitae	

